
Ad Knotter

**DE SOCIOLOOG HARRY HOEFNAGELS SJ
(1922-1990). EEN KRITISCHE LIMBURGER
IN VAKBONDSZAKEN***

---

* Ik dank Hoefnagels' oud-student Raf Janssen te Helden en zijn oud-medewerker Henk Steenbekkers te Melderslo voor hun informatie en opmerkingen bij een eerdere versie van dit artikel.

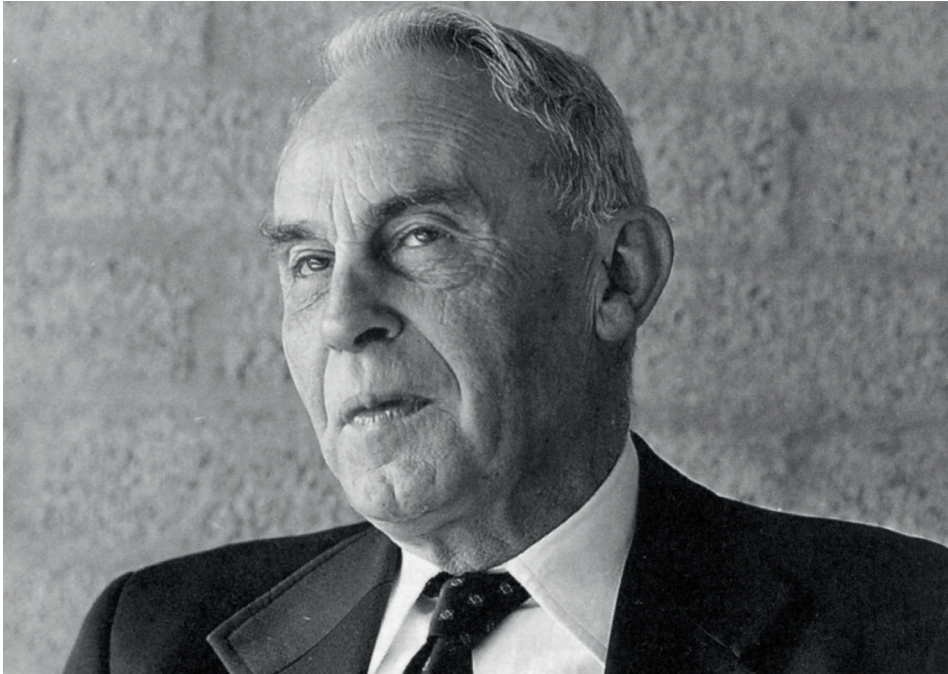
Abstract

In the 1960s and 1970s, sociologist and Jesuit Harry Hoefnagels, born in the mining town of Kerkrade, played a prominent role in debates on trade union renewal, developments in the Catholic Church, and in society in general. This article focuses on his ideas about industrial relations. Influenced by developments in the French Christian trade union movement (CFTC, later CFTD) in the early 1960s, Hoefnagels was very critical of the passive and conciliatory attitude of both the catholic and social democratic trade unions in the Netherlands. He was a pioneer in the movement towards the merger of the catholic *Nederlands Katholiek Vakverbond* (NKV) and the socialist *Nederlands Verbond van Vakverenigingen* (NVV) into *Federatie Nederlandse Vakbeweging* (FNV) in 1976. In Limburg, he played a prominent role in protests against the social consequences of mine closure in the late 1960. Research on his opinions and public performances is relevant in the context of societal change in the Netherlands in the 1960s and 1970s.

De in Kerkrade geboren socioloog en jezuïet Harry Hoefnagels heeft in de jaren 1960 en 1970 een prominente rol gespeeld in discussies over de vernieuwing van de vakbeweging, de katholieke kerk en de samenleving in Nederland. In de vroege jaren 1960 trok hij veel aandacht met controversiële uitspraken over het gebrek aan strijdbaarheid van de Nederlandse vakbeweging. Hij was een wegbereider van de fusie tussen het Nederlands Katholiek Vakverbond (NKV) en het Nederlands Verbond van Vakverenigingen (NVV) tot Federatie Nederlandse Vakbeweging (FNV) in 1976. Na zijn benoeming tot hoogleraar in Nijmegen in 1969 werd hij in de jaren 1970 radicaler en – in het jargon van die tijd – ‘maatschappijkritischer’. Inzake de vernieuwing in de katholieke kerk bleef hij echter opmerkelijk behoudend. Hij is steeds een trouw lid van de jezuïetenorde gebleven en was actief betrokken in hun internationale netwerk.¹ Hij doceerde aan jezuïetencolleges in Parijs en Antwerpen, en vervulde gastdocentschappen in Frankrijk, Engeland, de Verenigde Staten en Duitsland.² In het laatste land had hij intensief contact met

- 1 Over het internationale karakter van de (intellectuele) activiteit van de jezuïeten: C.E.M. Struyker Boudier, *Wijzgerig leven in Nederland, België en Luxemburg 1880-1980. Deel 1: De Jezuïeten* (Nijmegen/Baarn 1985) 16-23.
- 2 Radboud Universiteit Nijmegen (RU), universiteitsarchief, dossier oud hgl 0783, doos hgl 0136: Bidprentje ter nagedachtenis aan Harry Joseph Marie Hoefnagels S.J. In het bij zijn sollicitatie ingediende curriculum vitae worden genoemd Heythrop College in Londen (1966) en Holy Cross College te Worcester (Massachusetts) (1967), beide jezuïetencolleges, en de Duquesne University of the Holy

Harry Hoefnagels. Collectie KDC.

de Jesuiten Hochschule Sankt Georgen te Frankfurt am Main. Daar ontmoette hij ook de invloedrijke Duitse vormgever van de katholieke sociale leer Oswald von Nell Breuning SJ,³ die hij als zijn grote leermeester beschouwde.⁴ In de zomervakanties deed Hoefnagels pastoraal werk in Duitsland en Frankrijk,⁵ onder meer als kapelaan in een parochie van de Parijse *banlieue*.⁶ Daaruit blijkt zijn kerkelijke betrokkenheid en religieuze inspiratie.

Hoefnagels' interventies vloeiden voort uit zijn – zoals hij het zelf noemde – 'sociologie van het sociale',⁷ met andere woorden van de wijze waarop de mensen

Spirit te Pittsburgh (1967). Ik dank archiefbeheerder drs. Anton van Dorp voor zijn hulp bij het onderzoek in het archief van de Radboud Universiteit.

3 O. Schreuder, *Argonauten aan de Waal. Sociologen en het gulden vlies* (Nijmegen 2003) 137. Ik dank de Nijmeegse universiteitshistoricus Jan Brabers, die mij op de relevantie van dit boek wees. Hoefnagels publiceerde veel in het Duits. Voor een overzicht van zijn publicaties zie Piet Bruinsma e.a. (red.), *Sociologie als engagement. In dialoog met Harry Hoefnagels* (Zeist 1987) 272-281.

4 Mededeling van Henk Steenbekkers, 19 maart 2019.

5 RU, universiteitsarchief, dossier oud hgl 0783: Bidprentje Harry Hoefnagels.

6 Vermeld in H. Hoefnagels, *De problemen van het menselijk samenleven. Inleiding tot het sociologische denken* (Roermond/Maaseik 1964). Er verscheen ook een Duitse vertaling: *Soziologie des Sozialen. Einführung in das soziologische Denken* (Essen 1966).

7 *Ibidem*; zie ook *idem*, 'Het onbekende sociale', *Sociale Wetenschappen* 27 (1984) 11-35.

de samenleving organiseren. In de kern kwam zijn sociologische visie erop neer dat er geen universele principes van sociale rechtvaardigheid of sociale ordening zijn, maar dat die het resultaat zijn van maatschappelijke strijd tussen sociale groepen, ideeën en personen. Maatschappelijk aanvaarde uitgangspunten en normen zijn historisch gevormd als uitkomsten van deze strijd. Conflicten zijn niet zozeer wenselijk of inherent aan de samenleving - Hoefnagels wilde geen 'conflict-socioloog' worden genoemd -,⁸ maar wel onvermijdelijk en noodzakelijk om steeds opnieuw tot overeenstemming te komen over de inrichting daarvan. Daardoor kon op verantwoorde wijze stap voor stap vooruitgang worden geboekt. Zijn maatschappelijk engagement was daarvan een uitvloeisel: 'Het heeft mij altijd geïnteresseerd wat ik als socioloog kan bijdragen tot de oplossing van de maatschappelijke problemen. Men verwijt mij theoreticus te zijn. Maar wat ik wil is de theorie van de praktijk', zei hij in 1962.⁹ Vanuit die gedachte intervenueerde Hoefnagels met uitspraken en voorstellen in tal van maatschappelijke en kerkelijke kwesties.

Vaak liep hij daarbij voor de troepen uit. Hij mag in zijn eigen woorden 'een randfiguur' zijn gebleven,¹⁰ maar veel van zijn inzichten hadden wel voorspellende waarde. Eind 1961 pleitte hij voor meer actie door de vakbeweging voor loonsverhoging en tegen de centrale loonbeheersing door de overheid. Enkele jaren later (in 1963 en 1964) leidden 'wilde' stakingen inderdaad tot een loonexplosie en het einde van de geleide loonpolitiek. In 1968 voorspelde hij grote problemen in de Limburgse Mijnstreek door een dreigende mislukking van de herstructurering en riep hij op tot een 'mars op Den Haag'. Veel van de door hem gevreesde problemen zijn werkelijkheid geworden, maar in 1975 werd het probleem van de mijnwerkerspensioenen in een mars in Den Haag door zo'n 3.800 mijnwerkers indringend onder de aandacht gebracht. In 1969 stelde hij dat de bezettingen van universiteitsgebouwen door studenten zouden worden nagevolgd door industriearbeiders. In 1972 volgde de bezetting van de Enka-fabriek in Breda en daarna van tal van andere bedrijven. In de jaren 1970 en 1980 raakte hij steeds meer doordrongen van de gevaren voor het milieu van ongebreidelde economische groei en bijbehorend energiegebruik, met onder meer opwarming van de aarde door CO₂-uitstoot als gevolg, en zie hoe het er daarmee nu voor staat.

8 Dit is een constante in zijn opvattingen. Vgl. *idem*, *De problemen van het menselijk samenleven*, 68-73 en - *Wat heet sociaal. Sociologie kan ook anders* (Baarn 1983) 'Nawoord'.

9 *Het Parool* 9 februari 1962: 'Gesprek met dr. H. Hoefnagels: "Men moet sociale strijd niet verdoezelen". Pater-socioloog wil "de theorie van de praktijk"'. Op de omslag van *De problemen van het menselijk samenleven* wordt dit omschreven als een 'voortdurend pogen de wetenschap in onmiddellijk contact met de praktische vragen van het sociale leven te beoefenen'.

10 Guus en Stan Termeer, "Ik ben een randfiguur gebleven". Interview met kritisch socioloog Harry Hoefnagels', *Wetenschap en Samenleving. Tijdschrift voor Progressieve Wetenschap* 8 (1987) 23-27.

Werknemers van AKZO (ENKA) demonstreren buiten het Hilton-hotel tegen de voorgenomen sluiting van de vestiging in Breda. Binnen vergaderen de aandeelhouders, Amsterdam 10 mei 1972. Beeldbank Nationaal Archief, Fotocollectie Anefo, fotograaf onbekend.

Onderzoek naar zijn denkbeelden en openbare activiteiten is relevant in de context van de bestudering van de maatschappelijke veranderingen in Nederland in de jaren 1960 en 1970. Hoefnagels was betrokken bij de opleving van de vakbondsstrijd in deze jaren, bemoeide zich met de conflicten over de vernieuwing van de katholieke kerk, onderging de invloed van de studentenbeweging in Nijmegen en de radicale maatschappijkritiek die die voorstond, en doordacht de gevolgen van de ongebreidelde economische groei voor natuur, milieu en samenleving.¹¹ In deze bijdrage onderzoek ik zijn standpunten over de arbeidsverhoudingen in Nederland, waarmee hij in de jaren 1960 vooruitliep op latere ontwikkelingen en veel discussie losmaakte. Hoefnagels is een voorbeeld van een 'dissidente' Limburger, die zich niet conformeerde aan de gezagsgetrouwheid die vaak aan Limburgers wordt toegeschreven. Over de vraag welke rol zijn Limburgse afkomst in zijn leven heeft gespeeld zal ik in de conclusie enkele opmerkingen maken.

11 Voor een overzicht van de ontwikkeling van zijn denken in de jaren 1970 en 1980 zie mijn bijdrage over hem in het Biografisch Woordenboek van Socialisme en Arbeidersbeweging: <https://socialhistory.org/bwsa/biografie/hoefnagels>.

Levensloop en carrière

Harry Joseph Marie Hoefnagels werd op 20 juli 1922 geboren te Bleijerheide in de gemeente Kerkrade.¹² Zijn vader Adrianus Leonardus Gerardus (1891-1964), afkomstig uit Roermond, was daar in 1916 aangesteld als controleur van de plaatselijke belastingen en werd in 1938 bevorderd tot gemeenteontvanger. Bij zijn 25-jarig ambtsjubileum werd gemeld dat hij ter plaatse ‘een graag geziene persoonlijkheid’ was, onder meer als kerkbestuurder.¹³ Harry’s moeder heette Maria Elisabeth Crombach (1889-1970). Hij was de oudste in een gezin met zes kinderen, van wie de vijf jongens allen een academische opleiding zouden voltooien.¹⁴ Zijn jongste broer, de fiscalist en econoom dr. Wiel (W.L.G.S.) Hoefnagels (1929-1978), speelde een rol in het kabinet Cals (1965-1966) als staatssecretaris van financiën voor de Katholieke Volkspartij (KVP). Na de val van dit kabinet in 1966 werd hij actief in het bedrijfsleven, onder meer als president-directeur van Koninklijke Scholten-Honig.¹⁵ Harry verklaarde echter al in 1962 geen lid te zijn van de KVP (dat was voor een katholieke Limburger in die tijd nog bijzonder) en zich ‘vrij te voelen om op een andere partij te stemmen als hij dat nodig vindt’.¹⁶ In 1975 gaf hij aan te stemmen op de Politieke Partij Radicalen (PPR), een progressieve afsplitsing van de KVP en een van de voorlopers van GroenLinks.¹⁷

Hoefnagels was naar eigen zeggen ‘van kind af aan geboeid door de sociale problematiek’, die hij ‘van huis uit [had] meegemaakt in de mijnwerkersbuurt in Kerkrade, waar zijn vader gemeenteontvanger was’.¹⁸ Daar werd hij zich als kind uit een middenklassegezin bewust van de inferieure sociale positie van de arbeidersbevolking, zo schreef hij in 1951:

Een treffend voorbeeld herinneren wij ons uit onze middelbare schooltijd. Wij gingen per tram naar school. In die tijd hingen daar nog geen bordjes die ons aanmaanden om op te staan voor oudere personen, dat gebeurde spontaan. Alleen ... wij dachten er nooit aan dit ook te doen voor de arbeiders die na een zware dagtaak vermoeid van hun werk naar huis keerden!¹⁹

12 Regionaal Historisch Centrum Limburg (RHCL), archief burgerlijke stand Kerkrade, geboorteakte 20 juli 1922.

13 *Limburgsch Dagblad* 8 augustus 1941: ‘Kerkrade. Zilveren jubileum gemeenteontvanger’.

14 *Ibidem* 21 april 1970: Overlijdensadvertentie Maria Elisabeth Crombach.

15 www.parlement.com.

16 *Het Parool* 9 februari 1962: ‘Gesprek met dr. H. Hoefnagels’.

17 *Haagse Post* 26 april 1975: ‘Prof. dr. Harry Hoefnagels SJ: “Een maatschappij die op winst berust kan de werkloosheid niet oplossen”’.

18 *Het Parool* 9 februari 1962: ‘Gesprek met dr. H. Hoefnagels’.

19 H. Hoefnagels, ‘De huidige stand der sociale kwestie in Nederland I en II’, *Katholiek Cultureel Tijdschrift*

Zo maakte hij kennis met sociale verschillen en raakte hij geïnteresseerd in de sociologie. Na het gymnasium aan het Bernardinuscollege in Heerlen trad hij in 1941 in bij de jezuïeten. Na het gebruikelijke noviciaat, junioriaat en tertiaat volgde hij de jezuïetenopleiding in Maastricht en Nijmegen (1944-1954).²⁰ In 1953 werd hij tot priester van de Sociëteit van Jezus gewijd. Hij studeerde sociologie in Leuven (1955-1957) en promoveerde vervolgens in 1961 aan de Sorbonne in Parijs bij de (niet-katholieke) Raymond Aron. Zijn dissertatie handelde over de verhouding tussen de sociologie en de 'sociale kwestie'.²¹ Van 1959 tot 1967 doceerde hij aan het Collegium Berchmanianum, het 'studiehuis' van de paters jezuïeten aan de Houtlaan in Nijmegen (thans bestuursgebouw van de Radboud Universiteit) en van 1967 tot 1969 aan de Katholieke Theologische Hogeschool Amsterdam (KTHA), waarin de grootseminaries van de bisdommen Haarlem en Rotterdam waren samengebracht met de theologische opleidingen van diverse religieuze ordes, waaronder die van de jezuïeten. Hoefnagels werd daar buitengewoon hoogleraar aan het Pastoraal Instituut.²² Sinds 1963 was hij tevens als docent verbonden aan het Institut Catholique de l'Action Populaire te Parijs, eveneens een jezuïetencollege.²³ Daarnaast was hij betrokken bij de activiteiten van het retraitehuis Sint-Ignatius in Spaubeek, waar hij na de opheffing van het Berchmanianum als opleidingsinstituut was gaan wonen 'om van nabij de problemen van de herstructurering van de Mijnstreek te bestuderen'.²⁴

In 1969 werd Hoefnagels benoemd tot buitengewoon hoogleraar in de normatieve maatschappijleer aan de Katholieke Universiteit Nijmegen,²⁵ naar eigen

Streven 4 (1951) 146-160 en 271-279, aldaar 153.

- 20 RU, universiteitsarchief, dossier oud hgl 0783: Bidprentje Harry Hoefnagels. De jezuïeten hadden geen grootseminarie. Hun opleiding bestond uit het volgen van een driejarige theologiëstudie aan het Theologicum (Canisianum) te Maastricht en een driejarige filosofiestudie aan het Filosoficum (Berchmanianum) te Nijmegen.
- 21 H. Hoefnagels, *La sociologie face aux 'problèmes sociaux'*. Préface de Raymond Aron [Textes et études philosophiques] (Brugge 1962). Een Nederlandse vertaling van de samenvatting is onder de titel 'De weg naar een sociologische behandeling van sociale problemen' opgenomen in *idem, Sociologische kanttekeningen bij actuele sociaal-politieke vragen* (Meppel 1962) 137-149.
- 22 De Volkskrant 14 september 1967: 'Docentenkorps nieuwe theologische hogeschool Amsterdam'.
- 23 De Action Populaire is in 1903 door jezuïeten gesticht om uitvoering te geven aan de nieuwe sociale leer van de kerk volgens de encycliek *Rerum Novarum* (1892). Tegenwoordig opereert de Action Populaire onder de naam *Centre de recherches et d'action sociales* (Wikipedia).
- 24 RU, universiteitsarchief, dossier oud hgl 0783: Bidprentje Harry Hoefnagels; UU, archief Sociale Faculteit, nr. 6123: bijlage 3: CV Hoefnagels. Het retraitehuis Sint-Ignatius in Moorheide Spaubeek was verbonden aan een jezuïetenklooster (sinds 1923) en verzorgde onder meer retraites voor mijnwerkers in opleiding. Per 1 september 1968 stopten de jezuïeten met het retraitewerk; in 1969 verlieten zij het klooster (Wikipedia). In de jaren 1970 werden in het gebouw gastarbeiders gehuisvest; thans doet het dienst als asielzoekerscentrum.
- 25 Trouw 5 april 1969: 'Pater Hoefnagels benoemd tot buitengewoon hoogleraar in de normatieve maatschappijleer aan de KUN'; De Tijd 9 april 1969: 'Benoemingen'.

zeggen ‘op verzoek van de opkomende studentenbeweging’.²⁶ In 1970 verhuisde hij daarom weer naar het Berchmanium in Nijmegen. Hij was de opvolger van de pastoraal-psycholoog H.J.C.M.G. Ruijgers (1913-1989),²⁷ die een leeropdracht had in de cultuurfilosofie en de grondslagen van het maatschappelijk werk en die een prominente rol had vervuld in de vernieuwing van de seksuele moraal onder de Nederlandse katholieken. Ruijgers was sinds 1967 tevens vicaris-generaal in het bisdom Breda en zag zich in 1969 als priester genoodzaakt vanwege een huwelijk afstand te doen van die functie en van het hoogleraarschap.²⁸ Vanaf 1972 was Hoefnagels ook hoogleraar aan de Universitaire Faculteiten Sint-Ignatius te Antwerpen (een universiteit van de jezuïeten, thans Universiteit Antwerpen). In 1978 werd hij gekozen tot decaan van de faculteit politieke en sociale wetenschappen van die universiteit.²⁹ In 1987 ging hij met emeritaat. Hij overleed op 21 september 1990 te Nijmegen.

Hoefnagels als socioloog³⁰

Onder sociaal-historici geniet Hoefnagels enige bekendheid door zijn boek *Een eeuw sociale problematiek* uit 1957, een van de eerste overzichten waarin de geschiedenis van arbeidersbewegingen van verschillende signatuur in Nederland in relatie wordt gebracht met de sociale ontwikkeling.³¹ In de inleiding meldt hij dat hij is geïnspireerd door het werk van zijn leermeester op het Berchmanium, de hoogleraar filosofie Piet de Bruin SJ (1891-1979), en via hem door de Amerikaanse institutionele econoom J.R. Commons (1862-1945).³² Commons was een voorloper van de institutionele economie, die tegenwoordig veel furore maakt onder

26 Termeer, “Ik ben een randfiguur gebleven”, 24.

27 *De Volkskrant* 8 februari 1969: ‘Pater Hoefnagels waarschijnlijk hoogleraar’.

28 Frans Oudejans, ‘Ruijgers, Henricus Josephus Cornelis Maria Gerardus (1913-1989)’, in: *Biografisch Woordenboek van Nederland*. <http://resources.huylgens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn4/ruijger> [12-11-2013].

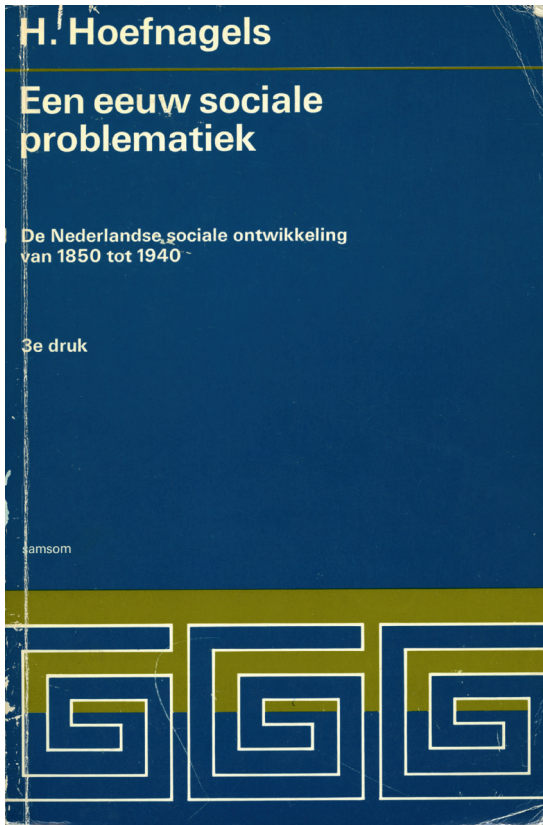
29 *Reformatorisch Dagblad* 8 maart 1978: ‘Prof. Hoefnagels decaan Antwerpse faculteiten’.

30 Een korte samenvatting van zijn opvattingen in: Struyker Boudier, *Wijsgerig leven*, 209-212.

31 H. Hoefnagels, *Een eeuw sociale problematiek. Van sociaal conflict naar strategische samenwerking* (Assen 1957) herdrukt in 1966, 1974 en 1977 met een nieuwe ondertitel *De Nederlandse sociale ontwikkeling van 1850-1940*. Ik herinner mij dat dit boek in het studiejaar 1971/1972 verplichte leerstof was in de eerstejaars-cursus sociale geschiedenis aan de Universiteit Utrecht, waar ik toen studeerde.

32 *Ibidem*, 2. Volgens Walther van Trier, ‘Hoefnagels en de bedreiging van het sociale. Omtrent de plaats van de sociologie in een tijdperk van deconstructie’, in: Bruinsma e.a. (red.), *Sociologie als engagement*, 99-112, aldaar 104 en 112 noot 5, gaan de opvattingen van Hoefnagels ‘via P. de Bruin terug op het werk van de Amerikaanse institutionalist J.R. Commons’. De Bruin had voornamelijk verspreide artikelen over sociale vraagstukken gepubliceerd. Een synthese is P. de Bruin S.J., *Het sociaal probleem* (Antwerpen/Amsterdam 1956).

Cover van *Een eeuw sociale problematiek*, Hoefnagels' standaardwerk waarvan 12 edities zijn verschenen.

economisch-historici. Verwantschap met Hoefnagels is te vinden in 'Commons's desire to unite Christian ideals with the emerging social sciences of sociology and economics'.³³ De Bruin is buiten de kring van jezuïeten nauwelijks bekend, maar heeft volgens een overzicht van het wijsgerig leven onder de jezuïeten in de Benelux 'als geen ander invloed uitgeoefend op vele van zijn collega's, leerlingen en confraters'.³⁴ Hoefnagels droeg zijn maatschappijkritische bundel *Ons maatschappelijk bestel bedreigt zijn eigen toekomst* in 1972 op 'aan Prof. Dr. P. de Bruin S.J., die in deze opstellen veel gedachten zal herkennen, die hij reeds meer dan 25 jaar geleden trachtte over te brengen op zijn leerlingen'.³⁵ Herkenbaar overgenomen door Hoefnagels is de gedachte van De Bruin dat sociale rivaliteit en zelfs klas-

33 Wikipedia.

34 Struyker Boudier, *Wijsgerig leven*, 204.

35 H. Hoefnagels, *Ons maatschappelijk bestel bedreigt zijn eigen toekomst* (Groningen 1972) 4. Zie ook idem, 'Een denker. Piet de Bruin', *SJ: Bericht van de Nederlandse Jezuïeten* 10 (1979) 16-18.

senstrijd 'tot het wezen van de mensheid' behoort.³⁶ De Bruin was een Hegeliaan en die invloed is ook bij Hoefnagels te vinden: hij zag 'de maatschappijvormen, die de geschiedenis gekend heeft, [als] fasen in een proces, waarin de tendens naar een echte menswaardige samenleving werkzaam is'.³⁷

Volgens Hoefnagels bestond er geen specifieke katholieke sociologie.³⁸ Hij distantieerde zich van de opvatting dat de sociologie het sociale leven zou moeten beoordelen naar de tijdloze maatstaven van het 'natuurrecht' en de daarop gebaseerde sociale leer van de kerk. Het katholieke sociale denken leek in de jaren 1960 volgens hem meer op het socialistische of liberale denken in die jaren dan op het sociale denken van de katholieken van honderd jaar eerder. Daaruit concludeerde hij dat 'datgene wat als sociaal natuurrecht in een bepaalde maatschappij geldt niet bepaald wordt door een logische deductie uit eeuwige beginselen. Het is simpelweg een historisch feit, het feit dat men het eens is over deze ideeën en niet over andere'.³⁹ Het streven naar sociale rechtvaardigheid moet worden gezien als een 'aspiratie die nooit geheel bevredigd wordt door het sociaal bestel dat het verleden gebracht heeft'. Vandaar dat de sociale normen van inhoud veranderen naarmate de mensen in staat blijken bepaalde sociale problemen beter op te lossen. De strijd over wat als rechtvaardig geldt moet worden gezien als 'worsteling tussen mensen die moeite hebben om tot eenstemmigheid te komen over een voor allen aanvaardbare opvatting'. Omdat de toekomst moet leren wat de sociale rechtvaardigheid eist, kan de socioloog niet terugvallen op eeuwige beginselen om uit te maken wie gelijk of ongelijk heeft.⁴⁰ Sociologie is de wetenschap van 'de maatschappelijke worsteling van verschillende groepen in de samenleving om menselijk bevredigende sociale verhoudingen te scheppen'.⁴¹

In 1964 publiceerde Hoefnagels een toegankelijk overzicht van zijn sociologische denken in een door het jezuïetencollege Berchmanianum uitgegeven reeks.⁴² Volgens Hoefnagels is elke samenleving gebaseerd op een consensus, op collectief gedeelde voorstellingen, maar die komen tot stand door maatschappelijke strijd over de uitgangspunten:

- 36 Aldus Struyker Boudier, *Wijsgerig leven*, 203. Zie ook De Bruin, *Het sociaal probleem*, 146: 'De ontwikkeling der sociale verhoudingen gaat door tegenstellingen'.
- 37 H. Hoefnagels, *Kritische sociologie. Inleiding tot het sociologisch denken der 'Frankfurter Schule'* (Alphen aan de Rijn 1973) 118-119.
- 38 *Het Parool* 9 februari 1962: 'Gesprek met dr. H. Hoefnagels'.
- 39 H. Hoefnagels, 'De sociale rechtvaardigheid: eeuwige waarheid of historische norm?', in: *Sociologische kanttekeningen* (1962) 151-163 (vertaling van 'La justice sociale: vérité éternelle ou norme historique', *La Vie Economique et Sociale* [Antwerpen] XXXII (1961) 1-16). 157.
- 40 *Idem*, 'De sociale rechtvaardigheid', 161-162.
- 41 Mededeling Raf Janssen 21 maart 2019 (ontleend aan werkcollege over 'sociale ontwikkeling').
- 42 Zie over de opzet van deze reeks A.G.M. van Melsen, 'Boekbespreking', *Roeping* 23 (1946) 461-462.

De sociale strijd [...] maakt deel uit van het gewone proces waarin sociale vooruitgang tot stand komt. Door de spanning van progressieve en conservatieve krachten wordt een proces op gang gehouden, waarin een voortdurende drang naar sociale verbetering werkt en waarin anderzijds een al te onstuimige hervormingsijver wordt afgeremd. [...] Men kan de sociale strijd zien als een dialoog waaruit langzamerhand een voor allen aanvaardbare waarheid resulteert. Het is een harde dialoog, waarin ook 'slaande' argumenten worden gebruikt. Maar dat kan niet anders, omdat het hier over kwesties gaat die beslissend zijn voor de levensmogelijkheid der strijdende partijen.⁴³

Opvallend is hoezeer in dit boek, dat pretendeert een algemene inleiding in de sociologie te zijn, de belangentegenstelling tussen werkgevers en werknemers steeds tot uitgangspunt wordt genomen voor een verhandeling over 'sociale problemen' in het algemeen. In die zin kan men het zien als een soort theoretische reflectie bij het enige jaren daarvóór verschenen *Een eeuw sociale problematiek* en bij de spraakmakende interventie van Hoefnagels over de houding van de vakbeweging en de loonpolitiek in de *Sociologische Gids* van december 1961, die hierna aan de orde zal komen. Maatschappelijke consensus kan ook een schijnoplossing zijn, schrijft hij, 'verkregen door een kollektieve dwaling; dat zal dan aan het licht komen, doordat na enige tijd de "oplossing" niet meer houdbaar blijkt te zijn - dat gebeurde bijvoorbeeld met de Nederlandse loonpolitiek die jaren lang de instemming van alle bevolkingsgroepen scheen te hebben'.⁴⁴

Onvrede met de arbeidsvrede⁴⁵

Het inzicht dat er geen absolute, maar alleen historisch gegroeide normen zijn voor sociale rechtvaardigheid en voor de positie die verschillende sociale groepen in de samenleving innemen, en dat verandering daarin alleen door (sociale, politieke, en ideologische) strijd tot stand kan komen, droeg hij vanaf 1959 uit als sociaal-economisch medewerker van *De Linie*, een weekblad van de jezuïeten.⁴⁶ Daarin behandelde hij ook de loonpolitiek, die in die tijd gericht was op centrale beheersing

43 Hoefnagels, *De problemen van het menselijk samenleven*, 140-141.

44 *Ibidem*, 126, zie ook 212.

45 Vgl. W. Langeveld, 'Onvrede met de arbeidsvrede. Pater Hoefnagels gooit de knuppel in het hoenderhok', *Economisch-Statistische Berichten* 47 (1962) 168-169.

46 Zie over dit blad B.R.C.A. Boersema, *De Linie, 1946-1963. Een weekblad in handen van de Jezuiten. Onderzoek naar de pers als middel tot apostolaat* (Amsterdam 1978).

door de overheid.⁴⁷ In een spraakmakend artikel in het vakblad van de Nederlandse sociologen, de *Sociologische Gids*, uitte Hoefnagels eind 1961 felle kritiek op de geleide loonpolitiek en de meegaande houding van de vakbonden daarin, die volgens hem ‘verraad plegen aan hun roeping en zich gedragen als gewillige instrumenten van een overheid, die erop uit is de lonen laag te houden’.⁴⁸ Dit pleidooi voor een strijdbaarder opstelling in de loonstrijd lokte een storm van reacties uit in de pers, waardoor Hoefnagels in brede kringen bekend raakte als kritisch commentator in vakbondsvraagstukken.⁴⁹

Al in zijn Maastrichtse tijd had Hoefnagels geschreven over ‘de sociale kwestie’ in Nederland, en hoewel nog volledig ingebed in de katholieke sociale leer, kunnen we al iets van zijn latere inzichten herkennen. In een artikel uit 1951 ging hij verder dan de katholieke opvatting dat een staking alleen geoorloofd is ‘wanneer de arbeiders werkelijk onrechtvaardig behandeld worden’. [...] ‘Wij echter menen dat een staking ook geoorloofd kan zijn als de arbeiders eisen stellen die boven hun gewone behoeften uitgaan, wanneer de onderneming er redelijkerwijs aan kan voldoen’.⁵⁰ En in 1952 schreef hij:

Als men ter wille van de sociale vrede alle conflicten in de kiem smoort of voorkomt door van boven opgelegde loonregelingen, [...] dan blijft het gisten. [...] De verschillende groepen krijgen de kans niet om elkaars krachten te meten, en zich daardoor bewust te worden van wat hun ware betekenis is voor het algemeen welzijn. Daartoe zijn conflicten nu eenmaal nodig, en kunnen zelfs stakingen nuttig zijn!⁵¹

In zijn boek *Een eeuw sociale problematiek* uit 1957 wijdde hij ook enkele bladzijden aan de loonstrijd ‘als symptoom van de sociale kwestie’. In de verhouding werkgever-werknemer was volgens hem strijd onvermijdelijk. Door de tegengestelde belangen is het een illusie om te veronderstellen dat er altijd een vergelijk mogelijk is. De beslissing kan niet anders tot stand komen dan door de inschakeling van machts-

47 Zijn bijdragen aan *De Linie* tussen 1959 en 1962 zijn later in bewerkte vorm gebundeld in *Sociologische kanttekeningen bij actuele sociaal-politieke vragen* (Meppel 1962).

48 H. Hoefnagels, ‘Nederland een sociaal paradijs? Poging tot een sociologisch verantwoorde beoordeeling onzer sociale verhoudingen’, *Sociologische Gids* 8 (1961) 274-289, aldaar 276.

49 Zie over zijn rol in vakbondsvraagstukken ook Jan Roes (red.) en Jan Peet, *Katholieke arbeidersbeweging II. De KAB en het NKV in de maatschappelijke ontwikkeling van Nederland na 1945* (Baarn 1993) 321-325; Ger Harmsen en Bob Reinalda, *Voor de bevrijding van de arbeid. Beknopte geschiedenis van de Nederlandse vakbeweging* (Nijmegen 1975) 373-375; Ger Harmsen, Jos Perry, Floor van Gelder, *Mensenwerk. Industriële vakbonden op weg naar eenheid* (Baarn 1980) 188.

50 Hoefnagels, ‘De huidige stand der sociale kwestie’, 278.

51 *Idem*, ‘De kern van de sociale kwestie nu’, *Katholiek Cultureel Tijdschrift Streven* 5/2 (1952) 209-218, aldaar 217.

middelen. ‘De krachten gaan zich meten in de staking [...]. Deze minder vreedzame krachtmetingen moeten niet zonder meer als een ongunstige factor gezien worden. [...] Een krachtmeting kan [...] beide partijen beter in staat stellen om de mogelijkheden van het bedrijf en elkaars macht te schatten [...]’.⁵²

In 1961 waren zijn opvattingen daarover verder geëvolueerd. Dat blijkt onder meer uit zijn oordeel over de in 1961 en 1962 om zich heen grijpende ‘wilde’ stakingen:

Een aantal jaren geleden heb ik [...] in een soort sociale katechismus geschreven dat wilde stakingen [...] in alle omstandigheden zedelijk ongeoorloofd zijn.⁵³ Wat moderne sociologische onderzoeken leren over de samenhang tussen institutionalisering der vakvereniging tot officieel orgaan en het verschijnsel der wilde staking, maakt mij geneigd om op dit punt minder kategorisch te zijn. [...] De wilde staking [wordt] in bepaalde omstandigheden het enige middel waardoor de arbeidersmassa nog haar stem kan laten horen over aangelegenheden die uiteindelijk juist voor haar van het grootste belang zijn.⁵⁴

In 1951 had hij de katholieke arbeiders nog gewaarschuwd niet door ‘bedriegelijke propaganda tot staken te worden opgeruid’.⁵⁵ Maar in 1961 schreef hij over ‘wilde’ stakingen in de Amsterdamse haven in juli van dat jaar:

Met een verwijzing naar het werk van kommunistische onruststokers zijn deze stakingen beslist niet verklaard. Zelfs als men mag aannemen [...] dat de hele zaak door de C.P.N. werd gedirigeerd, dan stelt zich nog een zeer belangrijke vraag: hoe is het mogelijk dat de massa van niet-kommunistische arbeiders tot een dergelijke actie gebracht kan worden? [...] Wanneer de havenarbeiders zo ingesteld zijn dat zij vatbaar blijken voor de agitatie van andere dan hun ‘bona fide-leiders’ en zij zonder aarzelen kommunistische elementen in het avontuur volgen, dan dreigt het officiële overleg tussen werkgevers- en werknemersorganisaties zijn reële betekenis te verliezen.⁵⁶

Hoefnagels’ uitgesproken opvattingen over de nalatigheid van de Nederlandse vakbonden in de periode van de geleide loonpolitiek heeft hij opgedaan in zijn

52 *Idem*, *Een eeuw sociale problematiek*, 178-179.

53 Vgl. H. Hoefnagels en A.M. Kuylaars S.J., *De katholieke arbeider in de samenleving. Een sociale katechismus* [uitgeg. door Katechetisch Centrum Canisianum] (Maastricht 1951) 48: ‘Wilde stakingen zijn altijd ongeoorloofd’.

54 *Idem*, *Sociologische kanttekeningen*, 88-89 (oorspr. in *De Linie*, 6-2 en 8-7-1961 en 13-1-1962).

55 *Idem*, *De katholieke arbeider in de samenleving*, 47.

56 *Idem*, *Sociologische kanttekeningen*, 86 (oorspr. in *De Linie* 8-7-1961).

Parijse tijd in contacten met de Franse christelijke vakbondsfederatie *Confédération Française des Travailleurs Chrétiens* (CFTC):

Ongeveer een jaar geleden kwam in een gesprek dat ik voerde met enige leiders van de Franse C.F.T.C onze loonpolitiek ter sprake. Ik legde uit dat bij ons [...] de overheid [de collectieve arbeidsovereenkomsten] gebruikt om de lonen op een bepaalde hoogte vast te leggen die tevens een maximum betekent. Hierop kwam onmiddellijk de vraag: zijn dan de winsten der ondernemingen ook een aan maximum gebonden? Mijn negatieve antwoord hierop gaf aanleiding tot algemene verontwaardiging; men vond dit een schreeuwende vorm van feodale knechting.⁵⁷

De CFTC maakte in deze periode een proces van radicalisering en deconfessionalisering door, dat er in 1964 toe zou leiden dat de godsdienstige uitgangspunten uit de statuten werden geschrapt.⁵⁸ De naam werd gewijzigd in *Confédération Française Démocratique du Travail* (CFDT). De radicalisering was al in het begin van de jaren 1960 waarneembaar, aldus Hoefnagels: 'De uitdrukkingen die men [op de congressen van de CFTC] van de linkervleugel hoorde en die vaak de marxistische terminologie erg nabij komen en een echte klassenstrijdmentaliteit verrieden, zouden in Nederland en België als uiterst radicaal beschouwd worden en zelfs in de socialistische vakbeweging nauwelijks meer denkbaar zijn'.⁵⁹ Hij stelde vast dat de radicale linkervleugel door de naams- en koerswijziging aan belang had gewonnen.⁶⁰ In 1966 sloot de CFDT een pact met de communistische *Confédération Générale du Travail* (CGT) en de CFDT zou enige jaren later in de beweging van mei 1968 in Frankrijk een belangrijke rol gaan spelen door de eis van arbeiderszelfbestuur voorop te stellen.

In zijn artikel in de *Sociologische Gids* van eind 1961 hekelde Hoefnagels het in Nederland levende idee dat 'op sociaal terrein alles verwezenlijkt is wat te bereiken valt'.⁶¹ Volgens de bisschoppen en de KVP kon de economische taak van de sociale organisaties wel worden vervangen door een culturele en in PvdA-kringen wilde men zich gaan richten op hulp aan de ontwikkelingslanden. Maar daarmee werd voorbijgegaan aan het feit dat ons sociaal bestel 'in tal van opzichten berust op een verdeling van rechten en plichten waarbij de werknemer telkens aan het kortste

57 *Idem*, 'Nederland een sociaal paradijs?', 276-277.

58 Vgl. Franck Georgi, *L'Invention de la CFDT, 1957-1970* (Parijs 1995).

59 H. Hoefnagels, 'De koerswijziging der christelijke vakbeweging in Frankrijk', *Streven. Maandblad voor geestesleven en cultuur* 18 (1964-1965) 979-987, aldaar 985.

60 *Ibidem*, 986.

61 *Idem*, 'Nederland een sociaal paradijs?', 274.

eind trekt'.⁶² Zo wordt in het Nederlandse systeem van loonvorming voorkomen dat arbeiders looneisen stellen die de winstmarge in gevaar brengen, maar wordt de vrijheid van de ondernemer op het gebied van winstneming niet aangetast. Als men werkelijk zou uitgaan van gelijkberechtigdheid als politiek en normatief doel, dan zou daar een stuk sociale vrede voor moeten worden geofferd, zoals in Frankrijk het geval is, aldus Hoefnagels. Ook in dit artikel verdedigde hij het recht op ontevredenheid, zoals die tot uiting kwam in de wilde stakingen in deze jaren: 'Er heerst nog altijd wrok en ontevredenheid, juist omdat men het gevoel heeft niet als volberechtigd mee te tellen. De "bonden" zijn echter zo machtig geworden en zo voortreffelijk georganiseerd, dat de stem van de kleine man volledig wordt overstemd door het eigen geluid van het apparaat'.⁶³

Hoefnagels' artikel werd gepubliceerd in een sociologisch vakblad en was in eerste instantie bedoeld om zijn vakgenoten aan het denken te zetten over hun eigen rol in de legitimering van de bestaande arbeidsverhoudingen in Nederland. Maar de uitgever van de *Sociologische Gids* (Boom in Meppel) had een overdruk naar alle krantenredacties gestuurd, en die hadden zijn opvattingen vrijwel allemaal als belangwekkend nieuwsfeit gebracht, waarschijnlijk ook omdat men die niet van een priester had verwacht. Volgens *Het Parool* had de echo van zijn opvattingen

vele malen geklonken in de Nederlandse dag- en weekbladpers. Het was dan ook een opmerkelijk geluid; priesters doen niet dagelijks zulke radicale uitspraken. Toch is pater Hoefnagels nog altijd wat beduusd van die echo: 'Al jaren werk ik mee aan het weekblad *De Linie*. Mijn stukken daarin hebben nooit zo'n opzien gebaard als ditmaal mijn artikel in een sociologisch vakblad. Ik wist niet dat het aan de pers was toegezonden'.⁶⁴

Kranten die over Hoefnagels' opvattingen berichtten voegden daar veelal aan toe dat die 'nogal zijn ingeslagen', 'deining hadden verwekt', 'veel stof doen opwaaien', of woorden van gelijke strekking.⁶⁵ De *Friese Koerier* noemde hem half februari 1962 'zonder twijfel de meest besproken en beschreven katholieke geestelijke in de afgelopen weken'.⁶⁶ Dankzij de digitale krantenbank Delpher van de Koninklijke Bibliotheek is het mogelijk de weerklank van Hoefnagels' opvattingen over de loonstrijd in de geschreven pers te meten. Daarbij is onderscheid gemaakt tus-

62 *Ibidem*, 279-280.

63 *Ibidem*, 286.

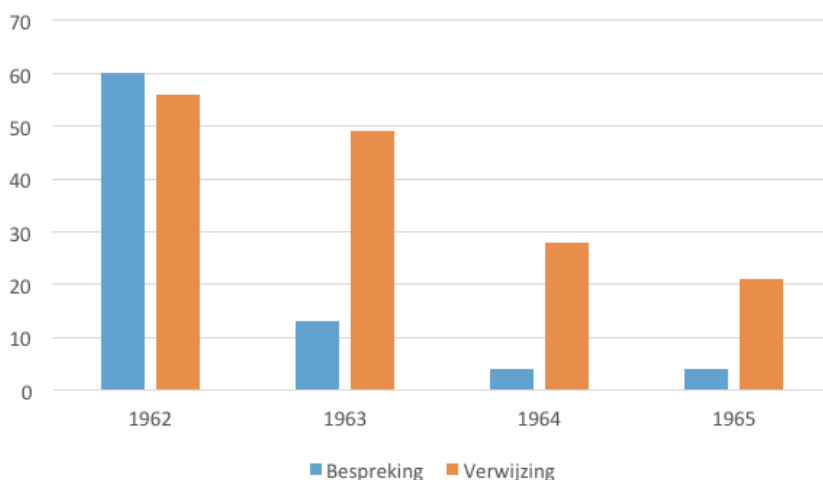
64 *Het Parool* 9 februari 1962: 'Gesprek met dr. H. Hoefnagels'.

65 *De Tijd* 12 februari 1962: 'K.A.B. voorzitter hekelt artikel pater Hoefnagels'; *Limburgs Dagblad* 15 februari 1962: 'Nog eens het Sociale Paradijs'; *Friese Koerier* 4 april 1962: 'Ingezonden stukken: Welvaartsstaat?'.

66 *Friese Koerier* 17 februari 1962: 'Neen - Nederland is geen sociaal paradijs zegt pater dr. Hoefnagels S.J.'

sen een daadwerkelijke bespreking daarvan en verwijzingen in een (heel) andere context. Grafiek 1 laat zien dat er na de (soms uitvoerige) weergave van de inhoud van het artikel en reacties daarop na de verschijning ervan aan het eind van 1961 ook in de jaren daarna nog vaak naar hem werd gerefereerd in verslaglegging over verwante of andere onderwerpen. Hoefnagels, zo blijkt hieruit, was een begrip geworden.

Grafiek 1. Aantal besprekingen van de opvattingen van H. Hoefnagels SJ over de loonstrijd of verwijzing daarnaar in een andere context in de Nederlandse pers, 1962-1965

Bronnen: via Delpher: De Tijd (RK) (43); Het Parool (SD) (35); de Volkskrant (RK) (27); Algemeen Handelsblad (liberaal) (22); Leeuwarder Courant (prot); (18); Friese Koerier (SD) (17); Het Vrije Volk (SD) (15); Limburgs Dagblad (RK) (13); Trouw (prot) (11); De Waarheid (com) (11); De Telegraaf (cons) (2); Gereformeerd Gezinsblad (prot) (2); Amigoe di Curaçao (2); Nieuwsblad van het Noorden (2). Niet via Delpher: Vrij Nederland (SD) (5); Ruim Zicht (KAB/NKV) (4); Lering en Leiding (KAB/NKV) (1); Evangelie en Maatschappij (CNV) (1); Socialisme en Democratie (SD) (1); Tijd en Taak (prot) (1); Hollands Weekblad (1); Economisch-Statistische Berichten (1).

Naar aanleiding van de berichtgeving werd Hoefnagels een veelgevraagd spreker. De socialistische studentenvereniging Politeia organiseerde op 8 februari 1962 een debatavond in Amsterdam, waarin Hoefnagels nogmaals pleitte voor 'consequente loonstrijd' en 'scherpe looneisen'. Van de bijeenkomst werd uitgebreid

verslag gedaan in de pers, een teken dat die daar veel nieuwswaarde in zag.⁶⁷ In de jaren 1962-1964 verschenen verslagen van nog tien andere spreekbeurten voor met name studieverenigingen en vakorganisaties in het hele land. Ook in de Eerste en Tweede Kamer werd in 1962 enkele malen naar zijn artikel verwezen.⁶⁸ De berichtgeving over Hoefnagels' ideeën beleefde een kleine opleving naar aanleiding van publicaties van zijn hand over de actie- en loongolf in het najaar van 1963.⁶⁹ In een interview in het *Parool* van 25 september van dat jaar pleitte hij voor 'een golf van loonsverhogingen, nu direct' en constateerde hij dat de 'druk van de massa' tot herziening van standpunten in de vakbondstop had geleid.⁷⁰ En elders: 'De vakcentrales, die met steeds groeiend onbehagen hadden moeten constateren, dat zij de greep op de massa dreigden te verliezen, aarzelden niet lang. Met voorbijzien van de cijfers, waarin zij in voorgaande jaren een bijna magisch vertrouwen hadden getoond [...] formuleerden zij nu eisen die duidelijk erop afgesteld zijn het vertrouwen der massa te herwinnen'.⁷¹

Arbeidssocioloog Bram Peper stelde in 1973 dat het artikel van Hoefnagels uit 1961 was 'te beschouwen als een eerste symptoom van een wijzigend sociaal-politiek klimaat in ons land'.⁷² Het trok zoveel aandacht en ontlokte zoveel reacties, omdat het verscheen op een moment dat de op centraal overleg gerichte koers van de vakbeweging steeds minder geloofwaardig werd. In hoeverre Hoefnagels' opvattingen over de wenselijkheid van meer actie aan het loonfront en de uitgebreide berichtgeving daarover daadwerkelijk invloed hebben gehad op de actiegolf in deze jaren is moeilijk te bepalen. Feit is dat de restrictieve geleide loonpolitiek in de eerste helft van de jaren 1960 steeds meer onder druk kwam te staan. In deze periode van hoogconjunctuur ontstonden er zulke grote tekorten op de arbeidsmarkt dat werkgevers vanzelf meer gingen betalen of onder vakbondsdruk snel bereid waren om loonsverhogingen toe te staan. Vanaf 1960 kwam dit tot uiting

67 De *Tijd* 9 februari 1962: 'Pater dr. Hoefnagels S.J. voor Politeia'; Het *Parool* 9 februari 1962: 'Gesprek met dr. H. Hoefnagels'; Het *Vrije Volk* 9 februari 1962: 'Sociale vooruitgang dankzij spanning tussen conservatieven en progressieven'; *Friese Koerier* 10 februari 1962: 'Pater Hoefnagels: Positieve kant sociale strijd'; *Trouw* 12 februari 1962: 'Zonder sociale strijd geen vooruitgang, zegt r.k. socioloog'; *Limburgs Dagblad* 15 februari 1962: 'Nog eens het Sociale Paradijs'.

68 Zie de berichtgeving over een interpellatie van PvdA-kamerlid en NVV-voorzitter Roemers in de Tweede Kamer op 14 maart 1962 waarin hij naar Hoefnagels verwijst in *De Telegraaf* en *De Tijd* op die datum, en over het loondebat in de Eerste Kamer op 21 maart 1962 in *Algemeen Handelsblad* (21 maart) en *de Volkskrant* (22 maart). Op 14 maart 1963 interpeleerde Roemers weer over het loonbeleid, met opnieuw een verwijzing naar Hoefnagels (*Het Parool* 14 maart 1963).

69 Hoefnagels, 'Loonpolitieke crisis in Nederland'; *idem*, 'Vakbeweging en loonpolitiek', *Sociaal Maandblad Arbeid* 18 (1963) 807-818.

70 Het *Parool* 25 september 1963: 'Pater dr. Hoefnagels: Loon nu omhoog en niet wachten tot 1 januari'.

71 Hoefnagels, 'Vakbeweging en loonpolitiek', 807.

72 Bram Peper, *De Nederlandse arbeidsverhoudingen: continuïteit en verandering* (Rotterdam 1973) 33 noot 6.

in ‘zwarte’ lonen en omvangrijke ‘wilde’ stakingen. Door de grote krapte op de arbeidsmarkt leidden deze stakingen in 1963 en 1964 tot een loongolf en een doorbreking van de lage lonenpolitiek.⁷³ NVV-voorzitter Derk Roemers moest bij zijn afscheid in 1965 vaststellen: ‘Ik was het niet helemaal met Hoefnagels eens. Toch heeft hij een nuttige functie gehad als een soort glazenwasser, die onze ruiten heeft schoongewassen om te laten zien wat er allemaal aan spinrag op zat’.⁷⁴

In 1966 constateerde Hoefnagels zelf: ‘De ineensstorting van de Nederlandse loonpolitiek einde 1963 en de koerswijziging, die sindsdien bij de leiding der vakbeweging plaats gevonden heeft, vormen het bewijs dat [mijn] uitspraken in de jaren 1960-’62 [...] juist waren. Zelfs “sociaal-politici” en vakbondsleiders, die destijds weinig sympathie hadden voor deze uitspraken, erkennen dat thans volmondig’.⁷⁵ Hij zag nu geen aanleiding meer om de vakbeweging een tekort aan strijdbaarheid te verwijten, maar bleef pleiten voor een strijdbare opstelling, zij het niet ‘op grond van een conflictsociologie die tegenstellingen absoluut onverzoenbaar acht’. Onder verwijzing naar zijn in 1964 verschenen *De problemen van het menselijk samenleven* herhaalde hij weliswaar dat ‘de sociale strijd een wezenlijk element vormt waarin de sociale vooruitgang tot stand komt’, maar die ‘strijd is slechts dan sociale strijd en belooft slechts dan blijvend resultaat, als het machtsgebruik de dialoog, waardoor men tot gemeenschappelijk aanvaarde oplossingen komt, niet uitsluit’. Hij achtte daarbij zelfs matiging van de lonen mogelijk – mits daar een tegenprestatie in andere vorm van de kant van de overheid of de werkgevers tegenover stond.⁷⁶ Hoefnagels’ ‘onvrede met de arbeidsvrede’ was dan ook minder radicaal dan het leek: ‘[De vakbeweging] zal bereid moeten zijn met de werkgevers en de overheid samen te werken, maar steeds als een partner die niet gemakkelijk is en die voor iedere concessie een prijs bedingt’.⁷⁷

73 Zie hierover in het algemeen: John P. Windmuller en C. de Galan, *Arbeidsverhoudingen in Nederland* (Utrecht 1977² 2. dln.).

74 *Trouw* 29 oktober 1965: ‘Blik in de weekbladen’.

75 H. Hoefnagels, ‘Sociologie van de vakvereniging. Kritische opmerkingen bij G. Kuiper’s overzicht van het sociologisch onderzoek der vakorganisaties’, *Mens en Maatschappij. Tweemaandelijks tijdschrift voor de sociale wetenschappen* 41 (1966) 195-198, aldaar 197.

76 *Het Parool* 1 en 2 december 1965: ‘Situatie eind 1965 heel anders dan die van eind 1960. Vakbeweging lijdt nu niet meer aan een tekort aan strijdbaarheid’, en ‘Matig de lonen, maar verlang daarvoor een tegenprestatie’ [door H. Hoefnagels].

77 H. Hoefnagels, ‘Taak van de vakbeweging in de maatschappelijke orde’, in: *Verslagboek 33^e Limburgse Sociale Studieweek te Rolduc van 26 tot 28 juli 1964* (z.p. z.j.) 24-41, aldaar 37.

Massaal oprukken naar Den Haag?

In 1968 deed Hoefnagels opnieuw van zich spreken. In een rede ter herdenking van de honderdste geboortedag van mgr. Henri Poels (1868-1948), de architect van de sociale vrede in de Limburgse Mijnstreek, riep hij op tot een protestdemonstratie in Den Haag om de ernst van de gevolgen van de mijnsluitingen onder de aandacht te brengen:

Een protestdemonstratie niet alleen van de hele arbeidersbeweging, maar ook van de middenstand, de directies der ondernemingen, de wereldlijke en geestelijke autoriteiten van deze streek. [...] Ik denk aan een massaal oprukken naar Den Haag, om daar gedisciplineerd maar indrukwekkend, onze ongerustheid, ja, ook onze wrok, te demonstreren.⁷⁸

De rede bevatte een uitvoerige analyse van te verwachten problemen in de Mijnstreek, maar in de pers werd vooral aan deze oproep aandacht besteed.⁷⁹ Hij ondervond enige weerklank,⁸⁰ maar ook scherpe kritiek, met name van de kant van de voorzitter van de katholieke mijnwerkersbond Frans Dohmen. Onder het motto 'maak mensen niet opstandig' verzette die zich in felle bewoordingen tegen het door Hoefnagels geopperde plan om een massale demonstratie in Den Haag te organiseren.⁸¹ Beleidsbeïnvloeding kon beter aan Dohmen zelf worden overgelaten: 'Ik wens mijn mensen niet te gebruiken door met hen de straat op te gaan, tenzij ik het zelf niet klaar krijg. Te demonstreren om iets, dat wij zelf in de eerste plaats moeten oplossen heeft geen zin'.⁸² Volgens Dohmen vertegenwoordigde Hoefnagels 'een soort radicalisme, waardoor de zaak uit de hand kan lopen'.⁸³ Niettemin droeg Hoefnagels in zijn rede goede argumenten aan om een openbaar

78 *Idem*, Een blik in de toekomst in de geest van Poels [Rede uitgesproken bij Dr. Poelsherdenking te Heerlen op 16 februari 1968] (typoscript SHCL VAU 442).

79 *Limburgs Dagblad* 17 februari 1968: 'Dr. Hoefnagels pleit voor "Mars op Den Haag"'; *Algemeen Handelsblad* 17 februari 1968: 'Dr. Hoefnagels over Limburgse positie: Zo nodig protestmars naar Den Haag'; *De Tijd* 17 februari 1968: 'Hoefnagels: Mars naar Den Haag. Limburg verkeert in noodsituatie'.

80 *Limburgs Dagblad* 19 februari 1968: 'Sittards raadslid roept op tot massale Limburgse demonstratie in Den Haag'; 1 maart 1968: 'Lezers schrijven. Werkloos'; 29 maart 1968: 'Lezers schrijven. Veringa 1'; *De Telegraaf* 20 februari 1968: 'Mijnwerkers willen naar Den Haag'; *De Tijd* 26 februari 1968: 'PvdA wil meer industrie naar Zuid-Limburg'.

81 *Het Parool* 20 februari 1968: 'Frans Dohmen: "Maak mensen niet opstandig". Mijnbonden oneens met kritiek van pater Hoefnagels'.

82 *Limburgs Dagblad* 20 februari 1968: 'Dohmen (NKMB) en Hubben (KVM) uiten felle kritiek. "Limburgse overheid faalt. Opvoering tempo herindustrialisatie enige oplossing"'.
83 *Limburgs Dagblad* 20 maart 1968: 'Frans Dohmen waarschuwt: Limburgproblematiek mag geen politieke speelbal worden'.

protest te rechtvaardigen, die door hem in de loop van dat jaar in publicaties en lezingen verder werden uitgewerkt.⁸⁴ Hij stelde vast dat het voor de toekomst van de Mijnstreek niet voldoende was om de afgevloeide mijnwerkers van nieuw werk te voorzien. Het verlies aan arbeidsplaatsen werd niet gecompenseerd voor nieuwe generaties die de Limburgse arbeidsmarkt in de komende jaren zouden instromen. Het in de mijnsluitingsnota van Den Uyl uit 1965 beloofde ‘geen mijnsluitingen zonder vervangende werkgelegenheid’ werd door zijn opvolger De Block geïnterpreteerd als ‘vervangende werkgelegenheid voor het mijnpersoneel’, niet ‘voor de in de streek verloren arbeidsplaatsen’. Als er niet meer werkgelegenheid zou worden gecreëerd voorzag Hoefnagels een ‘dramatische ontwikkeling’, waaronder een bevolkingsafname, vooral door het wegtrekken van jongeren:

Ernstiger nog blijken de consequenties als men toeziet wie wegtrekken. Het zijn op de eerste plaats de jongeren en dat betekent veroudering van de bevolking; het zijn over het algemeen ook de meest actieve en energieke elementen en daarmee wordt de kwaliteit van het arbeidspotentieel aangetast; het zijn heel duidelijk in veel grotere proportie de gestudeerden en academisch gevormden, hetgeen niet anders dan negatief kan werken op het intellectuele en culturele klimaat van de streek.⁸⁵

De ‘eens zo bloeiende’ Mijnstreek zou daardoor ‘een onderontwikkeld gebied’ worden. Wat Hoefnagels hier voorzag is inderdaad werkelijkheid geworden, met name in de Oostelijke Mijnstreek, thans Parkstad Limburg. Daar zijn de sociale gevolgen van de mijnsluiting vijftig jaar later nog steeds zichtbaar in bevolkingskrimp, veroudering, en in diverse indicatoren van sociale achterstand, zoals een groot beroep op sociale uitkeringen en voorzieningen, een slechte gezondheids-toestand en een laag onderwijspeil. Door demografen wordt daarvoor onder meer als verklaring genoemd: de selectieve emigratie van kansrijke jongeren en hoger opgeleiden, waaronder ook kinderen uit voormalige mijnwerkersgezinnen.⁸⁶

84 *Limburgs Dagblad* 3 april 1968: ‘Teach-in over werkgelegenheid in Geleen’; 2 oktober 1968: ‘Dr Hoefnagels spreekt over herstructurering’; 9 oktober 1968: ‘Dr. H. Hoefnagels in spreekbeurt voor PPR: Limburg niet gebaat met alleen steunmaatregelen’; 2 december 1968: ‘Prof. Hoefnagels pleit opnieuw voor Mars op Den Haag. Limburg moet regering dwingen met verdragingsacties’; ‘Lezers schrijven. Mars op Den Haag’; *Het Vrije Volk* 5 december 1968: ‘Pater Hoefnagels slaat alarm. Limburg dreigt te verpauperen. Vaklieden en academici trekken naar het Westen’; *Trouw* 5 december 1968: ‘Ontwikkelingen in Limburg “dramatisch”. Prof. Hoefnagels en de mars op Den Haag’.

85 H. Hoefnagels, ‘De problemen van de Nederlandse mijnstreek’, *Streven* 21 (1968) 981-990, aldaar 986-987. Vgl. *Een blik in de toekomst in de geest van Poels*, 7-8.

86 Jan Latten en Sako Musterd (red.), *De nieuwe groei heet krimp. Een perspectief voor Parkstad Limburg* (Den Haag 2009) 73-76.

Sinds de sluiting van de mijnen zijn veel oorspronkelijke Parkstadbewoners in andere delen van het land terechtgekomen. Het betreft vooral personen in de generatie die na de mijnsluiting is geboren. Alles wijst erop dat het conform de voorspelling van Hoefnagels gaat om talentvolle personen die zijn weggetrokken voor betere werk- en opleidingsmogelijkheden.

Uitgaande van de situatie in de Mijnstreek signaleerde Hoefnagels nog een dimensie die sindsdien alleen maar actueler is geworden. Het Limburgse probleem kwam volgens hem niet alleen voort uit het onrendabel worden van de kolenwinning, maar had ook te maken met een meer algemene ontwikkeling in Nederland, namelijk dat alle perifere gebieden economisch in de problemen raakten. De randprovincies dreigden in het algemeen achter te blijven bij de welvaarts-groei in het Westen van het land.⁸⁷ Aan het eind van de jaren 1960 leidde dit verschijnsel in Oost-Groningen tot onrust, die door de communistische actie-leider Fré Meis werd omgezet in acties ‘tegen de achterstelling van het Noorden’. De regionale krant *Nieuwsblad van het Noorden* had daarom bijzondere belangstelling voor de oproep van Hoefnagels en pleitte naar aanleiding daarvan voor een ‘verbond van de buitengewesten tegen de concentratie van Randstad Holland’.⁸⁸

Tot zo’n verbond is het niet gekomen en evenmin tot een massaal protest van Limburgers tegen de gevolgen van de mijnsluiting. Bewustwording dat die ernstig waren en dat er wel degelijk redenen waren voor protest ontstond in Limburg pas na de sluitingen, toen de oud-mijnwerkers erachter kwamen dat hun pensioenen wel erg laag waren en dat er onvoldoende zorg was voor de gevolgen van de beroepsziekte silicose. Op 18 september 1975 togen duizenden oud-mijnwerkers naar het Haagse Binnenhof om hun aanspraken op een beter pensioen kracht bij te zetten.⁸⁹ Actie-leider was Hub Cobben van de categorale Algemene Bond van Werkers in het Mijnbedrijf (ABWM), die daarmee Hoefnagels niet letterlijk navolgte, maar toch wel in diens geest handelde. Hoefnagels’ oproep uit 1968 was in 1975 nog niet vergeten, getuige een commentaar van het *Limburgs Dagblad* op de aankondiging van de mars door Hub Cobben:

87 Hoefnagels, ‘De problemen van de Nederlandse mijnstreek’, 988.

88 *Nieuwsblad van het Noorden* 19 maart 1968: ‘Eenheid van randgebieden’. Noordelijke kranten besteedden veel aandacht aan Hoefnagels’ oproep: *Leeuwarder Courant* 3 december 1968: Commentaar: Limburg; *Friese Koerier* 3 december 1968: ‘Hoefnagels wil actie. Limburgers voor protestmars naar Den Haag’; *Nieuwsblad van het Noorden* 3 december 1968: ‘Nader nieuws over de misdeelden van Noorden en Zuiden. Op naar Den Haag! Zegt Prof tegen Limburgers’.

89 Zie Erik Nijhof, ‘Omstreden erfenissen: het mijnwerkerspensioen en de silicose’, in: Ad Knotter (red.), *Mijnwerkers in Limburg: een sociale geschiedenis* (Nijmegen 2012) 568-599, aldaar 584-585.

Een mars die al jaren geleden is voorgesteld door pater Hoefnagels, maar toen door Frans Dohmen werd ontraden. Was het plan van de jezuïetenpater toen maar uitgevoerd, dan waren de gepensioneerden misschien op tijd geweest.⁹⁰

Statutenwijziging NVV (1969): open voor fusie⁹¹

Een rustige spreekkamer in een Limburgs klooster. Een kleine man met grijzend haar en levendige ogen, die zich met sporthemd en jack niet als geestelijke laat herkennen: pater dr H. Hoefnagels. Hij zat als enige ‘buitenstaander’ in een NVV-commissie, die [...] had te onderzoeken of de beginselparagrafen in de NVV-statuten moesten worden herzien.

Zo begint een interview met Hoefnagels in de congreskrant van het NVV voor het 25^e congres op 24 september 1969, waarop deze statutenwijziging werd besproken.⁹² Uit het interview blijkt dat Hoefnagels in deze commissie was benoemd naar aanleiding van zijn artikel ‘Nederland een sociaal paradijs?’. Het NVV had daarna contact met hem gelegd en hem tot lid van het Curatorium van het Wetenschappelijk en Scholingsinstituut van het NVV benoemd. Hij had ook deelgenomen aan studieconferenties en vormingsbijeenkomsten van het NVV.⁹³ Naar aanleiding van zijn recente benoeming tot hoogleraar had hij tevergeefs geprobeerd om tegelijk lid te worden van zowel de NVV-ambtenarenbond ABVA als de NKV-bond KABO. Daaruit bleek wel dat Hoefnagels het onderscheid tussen ‘katholieke’ en ‘algemene’ bonden achterhaald vond. De opvatting dat ‘de confessionele vakbeweging [...] gedoemd is te verdwijnen’ had hij overigens al eerder verkondigd, mede op grond van ontwikkelingen in Frankrijk en Duitsland.⁹⁴

Hoewel Hoefnagels zich in dit interview ‘niet zonder meer enthousiast’ toonde over de herziening, benadrukte hij dat de nieuwe statuten ‘bij een eventu-

90 Limburgs Dagblad 25 maart 1975: ‘Commentaar: Waardig’.

91 Vgl. De Tijd 13 september 1969: ‘Open voor fusie. NVV erkent betekenis van religie voor vakbeweging’.

92 ‘Pater Hoefnagels: “Dit kunnen statuten zijn van één enkele vakbeweging”’, in: Congreskrant 25e congres NVV, 24-09-1969 [aangetroffen in IISG, Collectie Igor Cornelissen, inv.nr. 84]. De statutenwijziging werd na behandeling op dit congres in 1969 door een buitengewoon congres in 1971 vastgesteld. Zie Ernest Hueting, Frits de Jong Edz., Rob Neij, *Naar groter eenheid. De geschiedenis van het Nederlands Verbond van Vakverenigingen 1906-1981* (Amsterdam 1983) 346-348.

93 Zie onder meer Het Vrije Volk 16 november 1968: ‘Studieconferentie van NVV over vakbeweging nu en in de toekomst’.

94 Hoefnagels, ‘Sociologie van de vakvereniging’, 196-197. Zie ook Amigoe di Curaçao 19 november 1964: ‘Prof. Hoefnagels voor bedrijfsapostolaat’ [in Den Haag over ‘Tien jaar na het mandement der bisschoppen’]; ‘Hij zag voorts een logische ontwikkeling naar een enkele vakorganisatie, zij het niet bin nenkort’.

ele fusie met andere centrales nauwelijks gewijzigd hoeven te worden. Dit zouden ook de statuten kunnen zijn van één enkele vakbeweging'. In de berichtgeving in de pers werd vooral aan dit aspect aandacht besteed.⁹⁵ Ook NVV-voorzitter André Kloos plaatste de statutenwijziging in dit kader.⁹⁶ In de oude statuten van het NVV was het geloof als organisatieprincipe nadrukkelijk verworpen en dat werd nu vervangen door meer algemene beginselen. Bij de fusie tussen NVV en NKV in 1976 konden die inderdaad integraal worden overgenomen.⁹⁷ Dat het Hoefnagels ernst was blijkt onder meer uit een pleidooi voor 'één grote vakbond' op een NKV-bijeenkomst in Bleijerheide over de toekomst van de vakbeweging in 1970,⁹⁸ en in een reeks artikelen in het NKV-blad *Ruim Zicht* onder de noemer 'maatschappijkritiek' in 1972.⁹⁹ Daarin ging hij ook in op de vraag of er toekomst was voor het NKV als zelfstandig katholieke vakverbond. Moet het NKV 'een vakorganisatie met een eigen gezicht blijven, of moet het meedoen aan een ontwikkeling die tenslotte tot één enkele centrale voert?' Volgens Hoefnagels leverde het katholieke geloof 'geen maatschappijvisie, die tot een andere opzet van de vak-actie voert dan die van niet-katholieken'. Er was daarom 'principiële geen noodzaak van een katholieke vakorganisatie'.¹⁰⁰

Hoefnagels maakte deel uit van een bredere stroming in het NKV die de confessionele grondslag van het NKV ter discussie stelde, overigens onder luid protest van NKMB-voorzitter Frans Dohmen.¹⁰¹ Het NKV ontpopte zich als de meest uitgesproken voorstander van verdergaande samenwerking tussen de drie grootste vakcentrales en besloot in 1970 te gaan streven naar een federatie met het NVV en het CNV. In 1974 bleek dit alleen mogelijk met het NVV. Per 1 januari 1976 leidde dit tot de vorming van de Federatie Nederlandse Vakbeweging (FNV) van NKV en NVV, zonder het CNV. De eigenlijke fusie van zowel de deelnemende bonden als de federaties was in 1981 voltooid.¹⁰² De totstandkoming van deze

95 Zie daarover de vrijwel gelijklopende berichtgeving met nadruk op de rol van Hoefnagels als 'buitenstaander' op 13 september 1969 in *Algemeen Handelsblad*, *De Tijd*, *de Volkskrant*, *Het Vrije Volk*, *Leeuwarder Courant*, *Nederlands Dagblad*.

96 Hueting e.a., *Naar groter eenheid*, 364.

97 *Ibidem*, 348.

98 *Limburgs Dagblad* 2 maart 1970: 'Pater Hoefnagels op bijeenkomst NKV. Nieuw pleidooi voor één grote vakbond'.

99 Een deel daarvan werd in bewerkte vorm uitgegeven in boekvorm: H. Hoefnagels, *Mijn, dijn en samsam. Opstellen over eigendomsorde, inkomensverdeling en werkgelegenheid* (Nijmegen 1976). Hoefnagels schreef deze artikelen als lid van de Werkgroep voor een maatschappijkritische vakbeweging, die aanvankelijk bij het NKV (o.a. in het NKV-blad *Ruim Zicht*) meer ruimte kreeg dan bij het NVV. Zie Hueting e.a., *Naar groter eenheid*, 358.

100 H. Hoefnagels, "Niet het geloof bracht me tot maatschappijkritiek", *Ruim Zicht* 21/23 (11 december 1972).

101 Hueting e.a., *Naar groter eenheid*, 363.

102 *Ibidem*, 367-381, 391-392.

fusie is niet goed denkbaar zonder de discussies in het NKV over de confessionele grondslag, waaraan ook Hoefnagels als priester en invloedrijk vakbondssocioloog een bijdrage had geleverd.

Rondom de Rotterdamse havenstaking 1970

Terugblikkend op zijn wending naar een ‘maatschappijkritisch’ standpunt omstreeks 1970 verwees Hoefnagels allereerst naar de ‘kritische studenten’ onder zijn Nijmeegse gehoor, die hem ertoe aanzetten ‘zich steeds meer in Marx te verdiepen’.¹⁰³ Maar pas de Rotterdamse havenstaking van 1970 bracht hem in eigen woorden helderheid:

Rond de Rotterdamse havenstaking vroeg een journalist van *De Tijd* me om een interview. Ik heb die man toen als praatpaal gebruikt om mijn ideeën duidelijk te krijgen. Na vier uur, ’s nachts om 12 uur, wist ik het. Ik kwam uit op de tegenspraken in onze maatschappij. De arbeiders en vakbonden kregen tijdens de staking steeds het verwijt dat ze hun verantwoordelijkheid moesten tonen, terwijl de maatschappij tegelijkertijd bezig was om de verantwoordelijkheid van deze mensen weg te nemen. Toen kreeg ik na een lezing te horen: de marxistische visie van Hoefnagels. Ik dacht: verrek, ik ben bij Marx terecht gekomen!¹⁰⁴

Ook in zijn Antwerpse afscheidsrede verwijst hij naar de havenstaking als een keerpunt in zijn denken.¹⁰⁵ Het moment van zijn ‘bekering’, ‘gelijk Paulus op weg naar Damascus’, kon hij precies plaatsen:

Bij de Rotterdamse havenstakingen kwam er een huisvrouw voor de tv en die zei dat de strijd ging om het brood van haar kinderen. Toen dacht ik: nou, nou niet overdrijven, je hebt nog een heel redelijk loon, al zou het beter kunnen. Maar ineens beseftte ik dat die vrouw gelijk had. Ze had haar hele leven vol-

103 Termeer, “Ik ben een randfiguur gebleven”, 24.

104 *Ibidem*.

105 H. Hoefnagels, ‘Wat is maatschappelijk geëngageerde sociologie wetenschappelijk waard?’, in: *idem, Wetenschap en de bedreigde menselijke toekomst. Een onorthodoxe inleiding in de wetenschapsleer* (Baarn 1989) 125-154, aldaar 142. Daarin herhaalt hij zijn afwijzende oordeel over de staking (‘hier werden loonsverhogingen afgedwongen zonder enige zorg voor arbeiders elders’), en dat de oorzaak daarvan in het maatschappelijk bestel ligt (dat ‘het verantwoordelijkheidsbesef dat zij bij loononderhandelingen vraagt, systematisch ondermijnt door de mensen tot onbedachtzaam koopgedrag te verleiden’).

Havenstaking Rotterdam; stakers bij de scheepswerf Wilton-Fijenoord, september 1970. Beeldbank Nationaal Archief, foto Eric Koch/Anefo.

gepropt met onnodige consumptiegoederen, aangeprezen om niet te zeggen opgedrongen door de reclame en daardoor kwam ze inderdaad tekort voor het meest wezenlijke, het dagelijks brood.¹⁰⁶

De ‘wilde’ havenstaking van 1970 ontstond uit onvrede over het beleid van de officiële vakbonden en duurde van 28 augustus tot 15 september 1970.¹⁰⁷ De staking wordt algemeen gezien als een keerpunt in de Nederlandse arbeidsverhoudingen,

106 De Stem 7 december 1975: ‘Nijmeegse hoogleraar Hoefnagels: echt Christendom en echt Marxisme hebben veel gemeen’. Hetzelfde ‘bekeringsverhaal’ in: John Roozen, ‘Professor Harry Hoefnagels: neo-marxist, maar ook ouderwetse Jezuïet’, knipsel van onbekende krant 5 juli 1975 in RU, universiteitsarchief, dossier oud hgl 0783.

107 Vgl. Sjaak van der Velden (red.) e.a., *Kranen over de wal. De grote Rotterdamse metaal- en havenstaking van 1970* (Amsterdam 2005).

Demonstratie van stakende havenarbeiders, met spandoek van de maoïstische vakbond Arbeidersmacht; Coolsingel, Rotterdam, 2 september 1970. Beeldbank Nationaal Archief, foto Eric Koch/Anefo.

omdat de ‘officiële’ bonden zich realiseerden dat zij meer dan voorheen zelf het initiatief moesten nemen. In de jaren 1970 leidde dit tot een veel strijdbaarder houding en tal van door de vakbonden zelf georganiseerde of ondersteunde acties.¹⁰⁸

Het interview met Hoefnagels in *De Tijd* begint, zoals te verwachten, met een verwijzing naar de commotie rondom zijn artikel in 1962 (*De Tijd* spreekt zelfs van ‘een haast nationale rel’).¹⁰⁹ De vraag is ‘hoe denkt de man die acht jaar geleden om de oren werd geslagen omdat hij beweerde dat de vakbeweging militanter moest optreden, over de golf van arbeidsonrust die over Nederland gaat? [...] Zijn de vakverenigingen, nu ze in de havens het contact met de arbeiders verloren hebben, weer in gebreke?’ In het licht van zijn eerdere kritiek op de weinig strijdbare rol van de vakbeweging is het antwoord van Hoefnagels nogal dubbelzinnig. De gestelde looneisen zijn in feite ‘onverantwoord’ en ‘irrationeel’, maar omdat de maatschappij zelf ‘irrationeel’ is, zijn ze onvermijdelijk en kan de stakers niets worden verweten:

108 Vgl. onder meer W. Albeda en W.J. Dercksen, *Arbeidsverhoudingen in Nederland* (Alphen aan de Rijn 1994⁵) 220-227.

109 *De Tijd* 12 september 197: ‘Prof. Hoefnagels S.J. over arbeidsonlusten. Onze maatschappij roept onverantwoordelijkheid op. Pleidooi voor fundamentele maatschappijkritiek’.

In Rotterdam speelt niet meer de gerechtvaardigheid van de looneisen een rol en evenmin de waarde van de arbeidsprestatie. [...] Bij het zoeken naar een nieuw machtsevenwicht zal er een afkoopsom uitkomen in de vorm van een loonsverhoging. Zo wordt de arbeider ‘gekocht’. De tendens van dit maatschappelijk systeem is dat men alleen aan zijn trekken komt, wanneer men zich onverantwoordelijk gedraagt. Wie durft met dit gegeven op de achtergrond de arbeiders nog een onverantwoordelijke houding te verwijten?

Mede naar aanleiding van dit interview werd Hoefnagels door vakbondsveteraan Leen van Os gevraagd om toe te treden tot een ‘commissie van goede diensten’ om in Rotterdam te bemiddelen tussen de stakers, de vakbonden en de werkgevers. Van Os was vlak na de oorlog betrokken geweest bij de oprichting van het radicale Onafhankelijk Verbond van Bedrijfsorganisaties (OVB), een afsplitsing van de met de CPN verbonden Eenheidsvakcentrale EVC met een vrije grote aanhang onder de Rotterdamse havenarbeiders,¹¹⁰ maar was daar in 1969 met een knallende ruzie uitgezet. Het was dan ook niet zo’n wonder dat het initiatief op een massale stakersvergadering op 14 september 1970 geen steun kreeg: ‘Van Os werd weggehoond, evenals zijn professorale steun, pater Hoefnagels, aan wie de stakers “geen boodschap hadden”’, aldus het *Algemeen Handelsblad*.¹¹¹

Loonstrijd en maatschappijkritiek

Hoefnagels’ kritiek op de geleide loonpolitiek was vooral gebaseerd op sociaal-psychologische, niet zozeer op economische argumenten. De voorstanders van een geleide loonpolitiek, die veelal van sociaaldemocratische huize waren (zoals de eerste directeur van het Centraal Planbureau en PvdA-coryfee Jan Tinbergen), werd een technocratische blik op de loonverhoudingen verweten.¹¹² Dat de vak-

110 Zie over de oprichting van de OVB: Harmsen en Reinalda, *Voor de bevrijding van de arbeid*, 293.

111 *Algemeen Handelsblad* 18 september 1970: ‘Overzicht havenstaking’. Zie ook *De Waarheid* 14 september 1970: ‘Stampvolle vergadering in Odeon. Havenarbeiders zetten actie voort’: ‘In de discussie poogde zich ook nog figuren te mengen als de destijds na veel herrie uit de OVB verdwenen Van Os en de hem bewierokende “socioloog” Hoefnagels. Hun uitlatingen lokten afkeurend boe-geroep uit’; *Het Vrije Volk* 14 september 1970: ‘Van Os uitgejoeld in stampvolle vergadering’: ‘Tijdens de massabijeenkomst werd Leen van Os, oud-stakingsleider van het OVB, met gejoel en gefluit begroet. [...] De verklaring van professor Hoefnagels was voor Paul Brehm [OVV] aanleiding om geëmotioneerd naar het spreekgestoelte te rennen. “Ze willen ons een leider opdringen”, zei hij [...].’

112 Specifiek over Tinbergen: Hoefnagels, ‘Loonpolitieke crisis’, 223. Het punt werd herhaald in een Franse publicatie over dit onderwerp: *idem*, ‘Une politique des salaires’, 87, noot 4: ‘On a tendance en Hollande à identifier les méthodes mathématiques de l’école du professeur Tinbergen avec la science économique tout court. La passivité du monde ouvrier pouvait d’ailleurs dispenser les économistes

bondstop daarin was meegegaan had geleid tot vervreemding van de achterban, die tot uiting kwam in ‘wilde’ stakingen en die uiteindelijk tot verzwakking van de vakbeweging zou leiden als die niet in staat zou worden gesteld om in vrijheid te onderhandelen over de arbeidsvoorwaarden. Dit standpunt werd in de jaren 1970 door Hoefnagels niet verlaten, maar hij vond dat er nu voor het algemene belang wel centrale afspraken over loonmatiging nodig waren, zij het met nadere regelingen over inkomensnivellering en de overheidsbestedingen aan sociale voorzieningen.¹¹³ Door looneisen te stellen doen de arbeiders, vond Hoefnagels nu, in feite mee aan de door het kapitalisme gecreëerde consumptiemaatschappij. Door deze looneisen over te nemen zonder met andere groepen rekening te houden ging de vakbeweging, aldus Hoefnagels, ‘zeer onverantwoordelijk te werk’.¹¹⁴ Maar, zo stelde hij, zolang de kapitaalvorming in particuliere handen blijft, zullen centrale afspraken over loonmatiging en herverdeling voor de werknemers niet zonder meer acceptabel zijn. De vakcentrales komen daardoor in een moeilijk parket:

De leiding der vakbeweging [...] weet dat een zekere matiging bij de looneisen van afzonderlijke arbeidersgroepen nodig is ter verzekering van het gezamenlijke belang van de arbeiders op langere termijn. Zij kan echter haar medewerking aan een daarop gerichte politiek slechts binnen zeer enge grenzen geven, omdat zij de grootste moeilijkheden heeft om haar aanhang mee te krijgen. De ervaringen van de laatste jaren hebben geleerd, dat men wilde stakingen en loongolven, die zich buiten elke controle voltrekken, riskeert, als men afspraken maakt, die terughouding bij de loononderhandelingen impliceren.¹¹⁵

Om zich niet van de achterban te vervreemden zijn de vakcentrales ‘steeds minder in staat in het centrale overleg datgene overeen te komen wat noodzakelijk zou zijn’. De oplossing uit dit dilemma is een radicale verandering van de inrichting van de maatschappij door wijziging van de eigendomsverhoudingen. In de huidige maatschappij is de vakbeweging ter wille van de werkgelegenheid gedwongen

hollandais d’escompter dans leurs raisonnements les obstacles sociaux, dont leurs collègues français ont toujours été forcés de tenir compte’.

- 113 *Idem*, ‘Het probleem van de radicalisering van de vakbeweging’, in: *De toekomst staat op het spel. Beschouwingen over het problematische karakter van de huidige maatschappij* (Antwerpen/Amsterdam 1975) 82-109.
- 114 *Het Parool* 10 november 1970: ‘Socioloog Hoefnagels over positie van vakbeweging: “Arbeiders willen over ‘t algemeen geen risico meer lopen”’.
- 115 Hoefnagels, ‘Het probleem van de radicalisering van de vakbeweging’, 85. Dezelfde soort redenering in *idem*, *Ons maatschappelijk bestel bedreigt zijn eigen toekomst*, 22 en in interviews in *Haagse Post* 26 april 1975: ‘Prof. dr. Harry Hoefnagels SJ: “Een maatschappij die op winst berust kan de werkloosheid niet oplossen”’ en *Elseviers Magazine* 25 oktober 1975: ‘Gesprekken met prof. dr. H. Hoefnagels en prof. dr. H. van den Doel. Einde van biefstuk-socialisme’.

rekening te houden met de kapitaalbelangen en concessies te doen aan de kapitaalverschaffers. Zonder streven naar een fundamentele wijziging in de eigendomsverhoudingen leidt loonstrijd er slechts toe 'dat de massa der werkenden nog sterker met hun belangen aan het bestaande maatschappelijk bestel gebonden raakt'.¹¹⁶

Op de keper beschouwd wijken Hoefnagels' opvattingen over wat economisch haalbaar en wenselijk is niet fundamenteel af van die van Tinbergen en andere sociaaldemocratische economen (zoals de toenmalige premier Joop den Uyl). Het verschil is dat die overheidsingrijpen in de lonen noodzakelijk achtten om de gestelde doelen te bereiken.¹¹⁷ Volgens Tinbergen was dit een onderdeel van een centrale economische sturing die de Nederlandse samenleving steeds minder kapitalistisch zou maken.¹¹⁸ Ook daarin ging Hoefnagels niet mee, maar zijn ideeën over de weg naar een 'niet-meer-kapitalistische maatschappij' zijn niet echt afwijkend. Een eerste stap zou volgens hem kunnen zijn dat de groei van het kapitaalvermogen meer ten goede komt van de werknemers door spreiding van het aandelenbezit, bijvoorbeeld in de vorm van 'vermogensaanwasdeling': 'Voor de werknemers zal aanspraak gemaakt moeten worden op een deel van het maatschappelijk kapitaal dat jaarlijks vervangen wordt'.¹¹⁹ Zo'n 'vermogensaanwasdeling' werd ook door het toenmalige kabinet Den Uyl voorgesteld. Het 'volkskapitalisme' dat hiervan het resultaat zou zijn, was weliswaar nog geen socialisme, maar volgens Hoefnagels wel een stap in de goede richting. Niettemin blijft het 'een wantoestand dat het maatschappelijk kapitaal, dat door de arbeid van de beroepsbevolking voortdurend vernieuwd wordt, in handen blijft van een kleine groep, die ooit in het verleden de eigendomsrechten ervan verworven heeft'.¹²⁰

Eén van de aanknopingspunten 'voor het streven naar de hervorming van de eigendomsorde' zag Hoefnagels in de bedrijfsbezettingen die in deze jaren 'een gewoon verschijnsel in het industriële leven' waren geworden. *De facto* of *de*

116 Hoefnagels, *Mijn, dijn en samsam*, 13.

117 J. Tinbergen, 'Optimale loonpolitiek', *Socialisme en Democratie. Maandblad van de Partij van de Arbeid* 19 (1962) 352-357; J. van den Doel, C. de Galan en J. Tinbergen, 'Pleidooi voor een geleide loonpolitiek', *Economisch-Statistische Berichten* 17 maart en 1 september 1976.

118 Vgl. Jan Tinbergen, 'Het loondebat in de jaren dertig', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 7 (1981) 43-47 in reactie op Ad Knotter, 'Sociaal-demokratische opvattingen van loon en loonstrijd in Nederland (1918-1940)', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 6 (1980) 3-44.

119 Hoefnagels, *Mijn, dijn en samsam*, 21-25. Hoefnagels had al eerder gepleit voor een vorm van vermogensaanwasdeling: *Het Parool* 9 februari 1962: 'Pater Hoefnagels bij Politeia: Bezitsspreiding zal de arbeiders meer zekerheid geven'; 7 augustus: 'Pater Hoefnagels S.J.: Met aandelenplan nu snel beginnen. Bonden moeten zo nodig met machtsmiddelen de zaak op gang brengen'; 2 september 1964: 'Pater dr. H..J.M. Hoefnagels S.J.: Met vermogensaanwasdeling eerst op kleine schaal experimenteren'; *De Tijd* 22 en 23 september 1964: 'Vermogensaanwasdeling. Door pater dr. H. Hoefnagels S.J.'.

120 Hoefnagels, *Mijn, dijn en samsam*, 26.

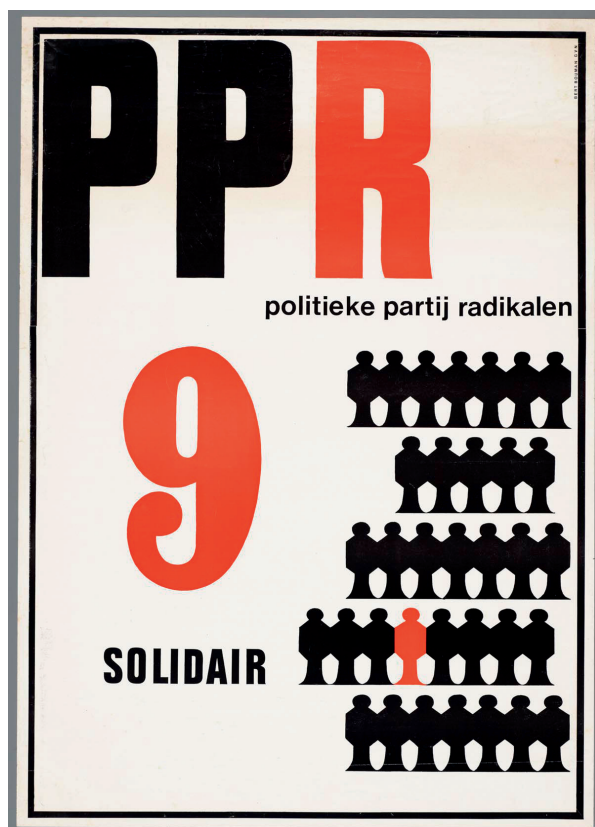
Werknemers houden ENKA-Breda bezet, 19 september 1972. De bedrijfsbezetting was in de jaren 1970 een geducht wapen in de vakbondstrijd. Beeldbank National Archief, fotograaf Hans Peters/ Anefo.

jure erkenning van het recht op bedrijfsbezetting betekende ‘de erkenning dat het bedrijf ook van de werknemers is, dat zij er rechten op kunnen doen gelden. Daarmee wordt het eigendom van de aandeelhouders niet ontkend, maar eigendomsrecht wordt niet meer beschouwd als rechtgevend om met eigendom maar te doen wat men wil’.¹²¹ Op de legendarische bezetting van de ENKA-fabriek te Breda in 1972 was in Nederland een golf van bedrijfsbezettingen gevolgd.¹²² Al enige tijd daarvóór, in 1970, had Hoefnagels voorspeld dat de bezettingen van universiteitsgebouwen door studenten (zoals die van het Amsterdamse Maagdenhuis in 1969) navolging zouden vinden in de industrie: ‘De studenten achten de universiteit het gemeenschappelijk eigendom van ieder die ermee te maken heeft. Bij de onderneming zal men die ook gaan zien als het gemeenschappelijk eigendom van allen die ermee verbonden zijn’.¹²³ Het is mogelijk dat sommige bezetters van de

121 *Ibidem*, 26-30.

122 Vgl. J.C. Visser, *Bedrijfsbezetting. Het verleden van een nieuw actiemiddel. Een historisch comparatief onderzoek naar de bedrijfsbezetting als industrieel actiemiddel 1873-1983, in het bijzonder in Italië, 1920, Frankrijk, 1936-37, en Nederland, 1965-83* (Amsterdam 1986) i.h.b. 217-280.

123 *Ruim Zicht* 12 januari 1970: ‘Prof. Hoefnagels S.J.: Directies houden nu de bedrijven bezet. Studente-nacties werken door bij de arbeiders’, met vrij veel weerklank in de pers: *De Tijd* 12 januari 1970: ‘Prof. Hoefnagels: Acties van studenten beïnvloeden arbeiders’; *Het Parool* 13 januari 1970: ‘Prof. Hoefnagels

Verkiezingsaffiche Politieke Partij Radikalen, waarmee Hoefnagels affiniteit had. Collectie KDC.

tientallen bedrijven in de jaren 1970 en 1980 zo dachten, maar in de praktijk was bedrijfsbezetting toch vooral een actiemiddel om bedrijfssluiting te voorkomen en werkgelegenheid te behouden. Een wijziging in de eigendomsverhoudingen werd nergens nagestreefd.¹²⁴ Hoefnagels mag de bezettingsgolf correct hebben voorspeld, zijn suggestie dat die een verandering in de eigendomsorde aankondigde was voorbarig.

In 1972 vond Hoefnagels zijn veelbesproken artikel uit 1961 niet meer maatschappijkritisch genoeg: 'Mijn artikel "Nederland een sociaal paradijs", dat door zijn kritisch geluid tien jaar geleden zoveel stof deed opwaaien, ging nog uit van de veronderstelling, dat de grondslagen van onze maatschappij geen verandering

na studentenacties: Ook de bedrijven zullen steeds meer bezet worden'; *Limburgs Dagblad* 13 januari 1970: 'Prof. Hoefnagels in Ruim Zicht: Acties studenten hebben invloed op arbeiders'; *Trouw* 13 januari 1970: 'Prof. dr. Hoefnagels voorspelt: Ook arbeiders gaan over tot bezetting'; *Algemeen Handelsblad* 14 januari 1970: 'Prof. Hoefnagels: Studentenbezettingen als voorbeeld voor arbeiders'.

124 Uitvoerig daarover Visser, *Bedrijfsbezetting*.

behoefden. Het was nog niet maatschappijkritisch in eigenlijke zin; de kritiek bleef binnen het kader van de bestaande maatschappelijke orde'.¹²⁵ Zijn nieuw verworven inzichten waren aanleiding de derde druk van zijn veelgebruikte *Een eeuw sociale problematiek* (oorspronkelijk 1957) in 1974 van een nieuw voorwoord te voorzien.¹²⁶ Anders dan in dit boek was het volgens hem 'niet meer mogelijk [...] zonder meer te vertrouwen dat ook zonder principiële aantasting van het kapitalistische karakter van onze maatschappij, goede sociale verhoudingen verwerkelijkt zullen worden'. De ontwikkeling van het socialisme en de vakbonden tot bewegingen die arbeidersbelangen trachten te behartigen binnen de bestaande orde was minder gelukkig geweest dan in *Een eeuw sociale problematiek* werd gesuggereerd. Daardoor was het lot van de arbeiders afhankelijk geworden van het goed functioneren van het bestaande maatschappelijk stelsel en was het streven naar een andere maatschappij ontkracht.¹²⁷

Conclusie

In zijn overlijdensbericht werd gememoreerd dat Hoefnagels zich als priester van de Sociëteit van Jezus en als geëngageerd socioloog inzette voor rechtvaardige arbeidsverhoudingen en voor gezamenlijk verantwoordelijkheid voor het behoud van de natuur en de leefbaarheid van de aarde. Vanaf het begin van zijn werkzame leven heeft Hoefnagels bewust gestreefd naar een rol in de samenleving. Hij deed dat met interventies in debatten en praktijken op tal van terreinen. In dit artikel is aandacht besteed aan zijn opvattingen over de arbeidsverhoudingen in Nederland en van de wijze waarop hij getracht heeft daar invloed op uit te oefenen. Bij al zijn kritische en controversiële standpunten bleef hij echter een overtuigd katholiek en een trouw lid van de jezuietenorde. Dat lidmaatschap zorgde voor een opmerkelijke internationale oriëntatie. In de jaren 1960 lag de invloed van de Franse christelijke vakbeweging CFTC (later CFTD) ten grondslag aan zijn spraakmakende artikel over de houding van de Nederlandse vakbonden ten tijde van de geleide loonpolitiek en later ook aan zijn pleidooien voor een ongedeelde, niet-confessionele vakbeweging.

125 Hoefnagels, *Ons maatschappelijk bestel bedreigt zijn eigen toekomst*, 7. Zie voor zijn opvattingen over een maatschappijhervormende strategie van de vakbeweging ook: *idem*, 'De sociale betekenis van vakbeweging' [Lezing gehouden voor het Ned. Hist. Genootschap, 20-10-1972], *Streven* 26 (1973) 428-439.

126 *Idem*, *Een eeuw sociale problematiek* (3^e druk 1^e oplage 1974; 2^e oplage 1977) 'Voorwoord bij de derde druk'.

127 *Ibidem*, XVIII, XXI-XXIII.

Wat blijft er in retrospectief over van zijn opvattingen over de loonstrijd en de vakbeweging? Ik vind dat die in aangepaste vorm wel degelijk actualiteitswaarde hebben. In deze tijd, waarin zelfs de Nederlandsche Bank en de Rabobank kritiek hebben op de ‘loonmatigingsverslaving’, onder meer omdat de daling van het aandeel van de looninkomens in het nationaal inkomen ten koste gaat van een evenwichtige economische ontwikkeling,¹²⁸ heeft zijn pleidooi voor een strijdbare vakbeweging nieuwe betekenis gekregen. Oud-student Raf Janssen, die gedurende zijn werkzame leven actief is geweest op het gebied van armoedebestrijding en daarmee verwante maatschappelijke kwesties,¹²⁹ noemt Hoefnagels’ ‘leer van het sociale’ nog steeds relevant voor (de kritiek op) het huidige beleid van sociale participatie, waarin wordt voorbijgegaan aan de maatschappelijke oorzaken van sociale problemen.¹³⁰

Rest de vraag hoe ‘Limburgs’ Harry Hoefnagels eigenlijk was en welke rol zijn Limburgse afkomst in zijn leven heeft gespeeld. Hij verwees zelf naar zijn jeugd in de mijnwerkersgemeente Kerkrade, waardoor hij zich bewust werd van de ‘sociale problematiek’. Zijn belangstelling voor sociale vraagstukken en de sociologie werd daar geboren. Zijn bemoeienis met de herstructureringsproblematiek en zijn activiteiten voor het retraitehuis Sint-Ignatius in Spaubeek aan het eind van de jaren 1960 getuigen van een blijvende betrokkenheid bij de Mijnstreek. Ik zie echter ook een relatie tussen zijn Limburgse herkomst en zijn internationale oriëntatie. Voor een katholieke Limburgse jongen die goed kon leren was intrede in de studieuze jezuïetenorde een logische stap. Studeren aan de katholieke universiteit van Leuven was voor Limburgers niet ongewoon. Via Leuven was een studie in Parijs mogelijk. Zijn relaties in de jezuïetenorde leidden tot tal van internationale contacten en activiteiten. Zo bezien kon hij juist dankzij zijn Limburgse achtergrond kosmopoliet worden.

128 Rabobank Directoraat Kennis en Economisch Onderzoek (Hans Stegeman en Ruth van de Belt), *De loonmatigingsverslaving. Tijd om af te kicken?* (Utrecht 2012); Maarten Schinkel, ‘Bedrijven hebben teveel geld, werknemers juist te weinig. DNB-baas Klaas Knot pleit voor loonstijging om het hoge spaaroverschot te beperken en dus de bestedingen te vergroten. Zijn betoog snijdt hout’, *NRC Handelsblad* 27 januari 2016.

129 Zie zijn Wikipediapagina, met daarop een lijst van zijn publicaties.

130 Mededeling van Raf Janssen, 19 maart 2019, onder verwijzing naar Hoefnagels, ‘Het onbekende sociale’.

Het Berchmanianum te Nijmegen, voorheen opleidingsinstituut van de paters jezùieten, waar Hoefnagels jarenlang gedoceerd heeft. Tegenwoordig academiegebouw van de Radboud Universiteit.